

Oponentní posudek na disertační práci

Pavel Koudelka: Změny plodnosti v kontextu genderové revoluce se zaměřením na roli muže v rodině v České republice

Přeměna reprodukčního chování populace v České republice probíhající v posledních dvaceti letech se zásadním způsobem promítla v úrovni a časování plodnosti. Součástí této proměny jsou i podstatné změny ve formování rodin a změny ve vztazích mezi muži a ženami. Tato skutečnost vyvolává mezi odborníky celou řadu otázek, mezi nimi také otázky týkající se příčin přetrvávající nízké úrovně plodnosti a možností ovlivnit budoucí vývoj plodnosti. Autor zdůrazňuje, že při vysvětlování probíhajících změn si již nevystačíme s agregovanými daty, ale je nutné využít data individuální, která poskytují podrobnější informaci o chování lidí. Zároveň se stále více uplatňují nové přístupy při zkoumání dané problematiky a jednou z nich je potřeba zohlednit postoje a reprodukční plány mužů spolu se změnou jejich rolí v domácnostech.

Předložená práce je rozsáhlá a čítá téměř 190 stran. Práce je rozdělena do šesti kapitol. V první kapitole autor zdůrazňuje význam studovaného tématu a upozorňuje na důsledky nízké plodnosti, které mají celospolečenskou povahu. Zaměřuje se na proměnu vztahů a změny v rozdělení rolí v rodině a v partnerských vztazích. Blíže nastiňuje, čím se práce zabývá uvedením výzkumných otázek. Současně stručně představuje datový zdroj pro vlastní analytickou práci. V druhé kapitole se autor zabývá vývojem porodnosti a plodnosti v České republice. Přestavuje nedávné i budoucí trendy včetně jejich zasazení do evropského kontextu. Ve třetí kapitole je uveden přehled literatury vážící se k tématu práce a popsány změny, kterými prošly vztahy mezi partnery v rodinách, z pohledu genderové revoluce. S odkazem na McDonalda (2000) je zdůrazněno, že úroveň plodnosti závisí na skutečnosti, do jaké míry je rovnost pohlaví dosažena ve veřejné i privátní sféře (str.74). Přestože je dále naznačeno, že podmínky pro vyrovnání rozdílů mezi muži a ženami ve veřejné sféře se po roce 1989 v České republice zlepšily, ke skutečnému snižování genderových nerovností ve veřejné sféře dochází jen velmi pomalu a v rodinné sféře zůstávají zažitá stereotypy tradičního rozdělení rolí. S odkazem na Haškovou (2011) je uvedeno, že v rámci Evropy se Česká republika řadí mezi státy s nejsilnějším uplatněním modelu muže živitele a ženy pečovatelky v rodinách s dětmi do 15 let. Nejedná se tedy v České republice spíše o tzv. „stalled revolution“ (Hochschild 1989, Friedman 2011), kdy ženy plně zaměstnané mimo domov přebraly mužské role, ale muži ženské role nepřebírají? Poměry v České republice jsou dokumentovány na konkrétních výsledcích ze šetření GGS, avšak pouze v celkovém pohledu. Autor uvádí, že rozdíly mezi muži a ženami nejsou velké bez uvedení, zda jsou statisticky významné (str.80). Jak došel k závěru, že je možné obecně říci, že s věkem roste podíl ženy na domácích pracích (str. 80)? Škoda, že se autor nezabýval genderovými rozdíly v rozdělení domácích prací a v péči o děti podrobněji – podle věku, počtu dětí, rodinného stavu a vzdělání jako součást výchozí analýzy pro další úvahy. V dané kapitole je rovněž uvedena problematika měření rovnosti pohlaví. Na příkladech různých studií přesvědčivě dokumentuje slabiny v různých přístupech, které mohou vést k odlišným zjištěním. Přestože uvádí přehled mezinárodních indexů a jejich nedostatků, není žádný z nich použit k dokumentování

postavení ČR. Je pouze konstatováno, že srovnání s ostatními zeměmi ukazuje, že výsledky hodnocení rovnosti ve společnosti jsou velmi odlišné (str. 86). Jak lze tedy určit, ve které fázi genderové revoluce se daná země nachází, když podle Goldscheidera a kol (2010) při měření rovnosti vztahů mezi pohlavími záleží, v jaké fázi revoluce se nacházíme (str. 94)?

Stěžejní jsou čtvrtá a pátá kapitola, které jsou založeny na vlastní analytické práci. Přínosné je především, jak autor systematicky a přehledně rozkrývá, jak postupoval v metodologickém zpracování výzkumných otázek. Autor se nejprve podrobně věnuje záměru rozdělit muže podle jejich názorů na rovnost pohlaví, avšak výsledky nejsou uspokojivé a podle názoru autora se o ně nelze opírat v dalších analýzách. Překvapující je zjištění, že v postojích k rovnosti pohlaví ve veřejné sféře se názory mužů a žen nejvíce liší. Muži jsou navzdory předpokladům tradičnější, tj. nejméně reflektující rovnoprávnost ve veřejné sféře (str. 104), zatímco v případě privátní sféry převažují názory podporující rovnost (str. 103). Není tedy příčinou nespolehlivých výsledků skutečnost, že zjištění za českou populaci neodpovídá předpokladům průběhu genderové revoluce, tj. o první a druhé fázi? Autor se proto dále věnuje reálnému zapojení mužů do péče o domácnost a děti. Navrhuje sestavení indexů mužské aktivity, které v další části slouží jako vysvětlující proměnné v modelu binární logistické regrese. V páté kapitole se autor pokusil modelovat pravděpodobnost, že muž s alespoň jedním dítětem bude mít další dítě v závislosti na jeho reálném zapojení do péče o domácnost a děti a jeho dalších charakteristikách. Použitá metoda a proměnné vstupující do modelu jsou detailně popsány. Přínosné je zahrnutí interakcí proměnných a podrobná interpretace výsledků. Překvapivé je zjištění, že vliv intenzity pomoci muže v domácnosti a intenzity péče o děti je odlišný. Navíc působení proměnné péče o děti je ovlivněno věkem partnera. Pozornost zasluhuje, proč nevyšel vliv vzdělání. Dosavadní zjištění naopak poukazují na vzdělání jako proměnnou, která je spojená s růstem zapojení mužů do domácích prací a péče o děti – viz např. Sullivan a kol (2014). V obou kapitolách lze ocenit především pečlivý popis a vysvětlování postupů, které autor zvolil. Poslední šestá kapitola je závěr, kde jsou zopakovány hlavní výsledky práce. Autor dochází ke shrnutí, že spolu s větším zapojením mužů v domácnosti lze i v České republice očekávat nárůst plodnosti.

Autor zvolil specifický způsob pojednání o dané problematice. Jednotlivé kapitoly jsou pojaty jako samostatné celky, kdy je v úvodu shrnuto, co již bylo zjištěno a uvedeno, čím se daná kapitola bude zabývat. Každá kapitola má také svůj dílčí závěr. Zvolené pojetí umožňuje čtenáři udržet pozornost a orientovat se v postupu autora. Práce splňuje požadavky kladené na formální stránku. Psaný projev je čtivý a srozumitelný, text obsahuje minimum překlepů, použitá literatura je řádně citovaná.

K práci lze uvést několik připomínek. (1) Na str. 17 autor uvádí, že nebude v souvislosti s plodností sledovat ženy, což je poněkud matoucí, neboť hned v následující druhé kapitole (str. 24-68) popisuje vývoj porodnosti v České republice ukazateli vztaženými na ženy. Vhodnější by bylo uvést, že v druhé kapitole shrne známé poznatky o nedávném vývoji plodnosti představením s pomocí standardních ukazatelů vztažených na ženy a naváže na ně provedením analýzy z pohledu mužů. Podobně je v rozporu, např. když na str. 18 pokládá otázku „jaké jsou plány české populace do budoucna týkající se počtu dětí“ a reprodukční plány skutečně analyzuje pro muže i ženy (str. 122). (2) V práci není samostatná kapitola věnovaná použitým datům a metodologii, kde by bylo vysvětleno, kdy a proč bude

používat jaké ukazatele a metody. Nejasnost je patrná hned v druhé kapitole, kde pravděpodobně všechny ukazatele přebírá z jiných zdrojů (převážně publikace a webové stránky ČSÚ, HFD a články J. Rychtaříkové) a domnívám se tedy, že se nejedná o vlastní výpočty. Nicméně, i přesto je potřeba definování použitých ukazatelů věnovat větší pozornost, protože ne vždy mohou být ve výpočtech uplatňovány jednotné postupy. Pokud někde demografické ukazatele definovány jsou, tak jako součást poznámky pod textem či tabulkou. Na str. 45 komentuje výsledky dekompozice z článku J. Rychtaříkové (2013) a uvádí v tabulce 2.6 (str. 47). Není obvyklé výsledky kompletně přebírat, ale buď na ně odkázat nebo spočítat na aktuálních datech, např. dekompozici změny úhrnné plodnosti mezi roky 1986 a 2013 (namísto převzaté dekompozice změny mezi roky 1986 a 2010) včetně uvedení metody výpočtu. Hlavní datový zdroj, šetření GGS, je stručně představen v úvodní kapitole a v dalších kapitolách je použitý datový vzorek zpřesňován, ale často se informace opakuje. Někdy také dochází k nejasnostem ve vymezeném vzorku, např. str. 79, kde v textu uvádí, že převládá zapojení matky a komentuje obrázek 3.2, kde se však domnívám, že nejde jen o matky, tj. respondentky mající děti, ale i partnerky bez dětí. Podobnou nesrovnalost lze najít na str. 100, kde v podkapitole 4.1.2 vysvětluje, že bude analyzovat pouze odpovědi mužů a uvádí odpovídající údaje, avšak v dalším komentáři a v obrázcích 4.1 a 4.2 se zabývá také ženami, pro něž bližší údaje o datovém vzorku nejsou uvedeny. Dále chybí například informace o tzv. „attrition rate“ pro jednotlivé vymezené datové vzorky, přestože uvádí celkové počty osob, které se zúčastnili obou vln šetření. Použité metody, faktorová analýza a binární logistická regrese jsou uvedeny až jako součást kapitol. Pro celkovou představu vlastní analytické práce bych upřednostnila představení všech použitých metod jako součásti výzkumné strategie v samostatné kapitole. (3) Nejsou utříděné faktory, které by mohly být příčinou nízké plodnosti. Na str. 37, kap. 2.1.5 autor rovnou představuje, jak úroveň dosaženého vzdělání ovlivňuje plodnost, tedy má to za dané. Kromě změny v partnerském soužití opomíjí další faktory, které mohou stát za nízkou plodností. Proč se autor zaměřil pouze na tyto dva faktory? Dále není zřejmý důvod zařazení kapitoly 2.1.7. „Vícečetné porody“, tedy jakou má toto téma souvislost se zkoumanou problematikou. (4) Do indexu mužské aktivity není vhodné započítávat odpovědi, že o dané aktivity se stará jiná osoba než partnerka, stejným způsobem jako, když se stará vždy partnerka, tj. 0. Pokud se stará jiná osoba, tak to nemusí vypovídat o nerovném zapojení muže a ženy, jak naznačuje hodnota indexu, ale může to naopak vypovídat o větší rovnosti mezi partnery. Odpovědi, kdy se stará někdo jiný bych vyřadila.

Zkoumané téma je zajímavé a aktuální, proto bych ráda autorovi položila otázky, které z jeho zjištění vyplývají. Kde vidíte nedostatky v přístupu české rodinné politiky? Do jaké míry je prosazení modelu genderové rovnosti po vzoru skandinávských zemí skutečně efektivním řešením problému nízké úrovně plodnosti v České republice? Doporučil byste zavedení otcovské dovolené nebo tzv. otcovské kvóty pro čerpání rodičovské dovolené?

Autor prokázal tvůrčí schopnosti v dané oblasti výzkumu. Předložená disertační práce splňuje kritéria kladená na disertační práce v daném oboru a doporučuji ji k obhajobě.